

XULQI OG'ISHGAN BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Tursunboyev Bunyodjon Rustamjon o'g'li
Mirvaliyeva Maxliyo Yoqubjon qizi
NamDU psixologiya kafedrasi o'qituvchilari

Hammasi ham deyarli har kuni ijtimoiy istalmagan axloqning turli-tuman ko'rinishlari – tajovuzkorlik, zararli odatlar, qonunga zid harakatlar bilan to'qnashamiz. Shu kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar ko'p yillardan beri qator savollarga javob izlamoqdalar. Bunday axloqning sababi nimada bo'lishi mumkin? Nima insonni qayta-qayta o'ziga va atrofdagilarga zarar keltirishga majburlaydi? Bundan qanday qutulish mumkin? Va nihoyat, “og'ishgan xulq” atamasidan foydalanish qonuniymikin?

Deviantlik, og'ishgan xulq psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, huquqni himoyalovchi organlar xodimlari, sotsiologlar, faylasuflarda jonli qiziqish uyg'otib kelgan. Og'ishgan xulq mavzusi sohalararo va munozarali xarakterga ega. Atamaning “ijtimoiy me'yor” tushunchasi bilan payvasta ekanligi muammoni ko'p marotaba murakkablashtiradi, chunki me'yorning chegaralari o'ta shartli, insonda esa barcha ko'rsatkichlar bo'yicha absolyut me'yorning o'zi mavjud emas.

Yondoshuvlarning turli-tumanligi shaxs xulqini og'ishganligini tashhis qilish, uni profilaktika qilish va ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish davomida bartaraf etish kabi amaliy vazifalarni yechishda ham ko'zga tashlanadi.

Additiv xulq tushunchasini biz asosan xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi fani orqali bilib olamiz, fanning asosiy maqsadi o'quvchilarda shaxs og'ishgan xulqi muammolarining zamonaviy holati haqida ilmiy asoslangan, yaxlit tasavvurning shakllanishida yordamlashishda ko'rinadi.

Ushbu fanni o'qitish tajribasi shuni ko'rsatdiki, materialni anglashda ba'zi bir qiyinchiliklar mavjud ekan. Birinchidan, “og'ishgan xulq” tushunchasining ko'p ma'noliligi va bu bilan bog'liq bo'lgan terminologik chalkashliklar. Ikkinchidan, har birimizning ichki dunyomizga xos bo'lgan shaxsiy ozodlik ehtiyoji va jamiyatning cheklashlari orasidagi qarama-qarshilikdir. Og'ishgan xulq fenomeni mavjudligining o'zi “ozodlik yoki zaruriyat” dilemmasi faktini tasdiqlaydi, hatto jamiyatning umidlariga qarshi har bir odamning shaxsiy tanlovchi predmeti hisoblanadi. Yana bir ma'lum murakkablik shundaki, og'ishgan xulq muammosi bo'yicha ma'lumotlarni turli fanlar, masalan, sotsiologiya, tibbiyot, huquq, psixologiya, pedagogikadan izlash lozim bo'ladi. Mavjud bo'lgan adabiyotlar, qoidadagidek, yoxud o'ta ixtisoslashtirilgan, yoki o'ta ommaviy xarakterga ega. Og'ishgan xulq psixologiyasi bo'yicha adabiyotlar unga ta'sir qilishning samarali texnologiyalari yetishmagani kabi shubhasiz yetishmaydi.

Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasining predmeti shaxsning shunday axloqiy aspektiki, uni og'ishgan xulq sifatida tasniflash mumkin. Og'ishgan xulq psixik fenomenlar qatorida o'zining shaxsiy javonini egallaydi. U psixik kasalliklar, patologik holat, nevrozlar, psixosomatik paroqandalik va h.k. kabi ko'rinishlar qatorida mavjud. Ushbu fenomenlar tibbiy me'yorlar nuqtai nazaridan "sog'liq – kasallik oldi – kasallik" o'qida ko'rib chiqiladi. Shaxsning og'ishgan xulqini, psixopatologiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqish ma'nosizdir. Og'ishgan xulq "ijtimoiylashuv – moslashmaganlik – yakkalanish" o'qida shaxsning ijtimoiy-psixologik maqomini aks ettiradi.

Ma'lumki, maxsus adabiyotlarda "og'ishgan xulq" atamasi ko'pincha deviant axloq (deviatio – lotin tilida og'ishgan) sinonimi bilan almashtiriladi. Adabiyotlarda o'zaro bir-birining o'rnini to'ldiruvchi sifatida har ikkala atama qo'llanadi – "og'ishgan", "deviant", bunda birinchi atama aniq va o'rganilgan bo'lgani sababli afzal ko'riladi.

Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi fani gumanitar va ijtimoiy iqtisodiy (falsafa, ma'naviyat asoslari, dinshunoslik, sotsiologiya va h.k), matematika va tabiiy-ilmii (informatika va axborot texnologiyalari, yosh fiziologiyasi va gigienasi va h.k), umumkasbiy (pedagogika nazariyasi, pedagogika tarixi, psixologiya tarixi, yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya, psixodiagnostika, eksperimental psixologiya, psixologiya fanlarini o'qitish metodikasi va h.k), ixtisoslik (pedagogik valeologiya, patopsixologiya va h.k) fanlaridan yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlik talab etiladi.

Psixologiyada axloq atamasidan tur va inson faolligi darajasini uning faoliyati, mushohadasi, tafakkuri, muloqoti kabi ko'rinishlari bilan bir qatorda belgilash uchun keng foydalaniladi. Inson axloqi to'qrisidagi ilmiy tasavvurlar XX asrning boshlarida bixevioristlar uni psixologik fanning predmeti deb e'lon qilgan vaqtdan boshlab, ayniqsa, shiddatli rivojlanish tusini oldi. Dastlab axloq tushunchasi ostida shaxsning istalgan tashqi kuzatiluvchi, "rag'bat – reaksiya" sxemasi bo'yicha ishlaydigan reaksiyasini (harakatlanuvchan, vegetativ, nutqiy) tushundilar. Empirik ma'lumotlarning to'planish darajasi bo'yicha inson axloqining tabiati yanada chuqurlashdi.

Axloqning zamonaviy tushunchasi tashqi rag'batga reaksiyalar to'plami doirasidan ancha chetga chiqadi. Shunday qilib, psixologik lug'atda axloq "tirik mavjudotga xos bo'lgan, ularning ichki va tashqi faolligi vositasidagi atrof-muhit bilan o'zaro ta'sirdir" debko'rsatib o'tilgan. Odamning tashqi faolligi ostida har qanday tashqi ko'rinish: harakat, faoliyat, muomala, mulohaza, vegetativ reaksiyalar tushuniladi.

Quyidagilar axloqning ichki tarkibi bo'lib hisoblanadi: motivatsiya va maqsad qo'yish, kognitiv ishlov berish, hissiy reaksiyalar, o'z-o'zini boshqarish jarayonlari .

Inson axloqining birmuncha muhim xususiyatlaridan biri – bu uning o`z mohiyati bo`yicha ijtimoiyligidir, u jamiyatda shakllanadi va amalga oshadi. Inson axloqining boshqa muhim xususiyati – bu uning nutqiy boshqaruv va maqsad qo`yilganligi bilan mustahkam aloqasi hisoblanadi. Yaxlit olganda insonning axloqi uning ijtimoiylashuvi jarayonini – jamiyatga integratsiyasini aks ettiradi. Ijtimoiylashuv, o`z navbatida, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda ijtimoiy muhitga moslashishni ko`zda tutadi.

Moslashuv – individuallashtirish jarayonlarining nisbati bo`yicha, shuningdek, jamiyatda shaxs mavqei yuzasidan ijtimoiy moslashuvning quyidagi variantlarini ajratish mumkin:

- **radikal moslashuv** – shaxsning mavjud ijtimoiy hayotda o`zgarishi orqali o`z-o`zini ro`yobga chiqarishi;
- **gipermoslashuv** – shaxsning o`z oliy yutuqlari vositasida ijtimoiy hayotga ta'siri orqali o`z-o`zini ro`yobga chiqarishi;
- **uyg'unlashgan moslashuv** – shaxsning jamiyatda ijtimoiy talablarga orientatsiyasi vositasida o`z-o`zini ro`yobga chiqarishi;
- **konformistik moslashuv** – individuallikni bostirish, o`z-o`zini ro`yobga chiqarishni birlashish hisobiga;
- **deviant moslashuv** – mavjud bo`lgan ijtimoiy talab (me'yor)lardan chiqish vositasida o`z-o`zini ro`yobga chiqarish;
- **ijtimoiy-psixologik moslashmaganlik** – o`z-o`zini ro`yobga chiqarish va moslashish jarayonlarini to`xtatish holati.

Muayyan inson axloqida ijtimoiylashuvning istalgan variantida axloqning umumiy tavsifnomasidan foydalanib, quyidagilarni ifodalash mumkin:

asoslanganlik – shaxsning ehtiyojlari va maqsadlariga yo`naltirilgan harakatlanishga ichki tayyorlik

o`xshashlik – aniq vaziyat bilan kelishish;

moslashish – ijtimoiy muhitning yyetakchi talablariga muvofiqlik

haqqohiylik – individuallik axloqining mosligi, uning ushbu shaxs uchun tabiiy ekanligi;

mahsuldorlik – ongli maqsadlarni amalga oshirish.

Shaxs xulqining shunday belgilari borki, ular anchagina xususiy, biroq kam bo`lmagan ahamiyatga egadir:

- faollik darajasi (g'ayratlilik va tashabbuskorlik);
- hissiy ifodalanganlik (namoyon etilayotgan affektlarning kuchi va xarakteri);
- jo`shqinlik
- turg'unlik (turli vaqt va turlicha vaziyatlarda ko`rinishlarning doimiyligi);
- ongllilik (o`z axloqini tushunish, uni so`z bilan tushuntira olish qobiliyati);
- ixtiyoriylik (o`z-o`zini nazorat);

– egiluvchanlik (muhitning o`zgarishiga javoban axloqni o`zgartirish).

“Axloq” tushunchaning barcha ko`rib chiqilgan tavsifnomalari uning “shaxsning og`ishgan xulqi” kabi turiga ham to`la ma'noda taalluqlidir.

Ko`pgina fanlarda ko`rinishlarni “me'yoriy” va “anomal”ga bo`lish qabul qilingan. J.Godfruaning haqqohiy e'tirozi bo`yicha “qanday axloqni me'yoriy deb hisoblash mumkin?” degan savol inson axloqini, shu jumladan, og`ishgan xulqni tushuntirish uchun markaziy hisoblanadi. “Normal”, “anomal” axloq tushunchasining ma'nosiga qat'iy ta'rif berish murakkab, ular orasidagi chegara esa o`ta noaniq.

Shunga qaramay, ilmda va kundalik hayotda ushbu tushunchalar birgalikda foydalaniladi. Bunda normal axloq atamasi ostida, qoidadagidek, og`riqli xafagarchilik bilan bog`liq bo`lmagan, shu bilan birgalikda, ko`pchilik odamlar uchun xarakterli bo`lgan me'yoriy-ma'qullangan axloq tushuniladi. Shunga o`xshash, nome'yoriy axloqni quyidagicha bo`lish mumkin: me'yoriy-ma'qullanmagan, patologik, nostandart.

“Me'yoriy” deb qat'iy mazmunda ushbu fanda ayni vaqtda qabul qilingan me'yoretaloga muvofiq keluvchi barcha narsa hisoblanadi. Me'yorlarni olish usullarini ko`pincha mezon deb ataydilar. Eng ko`p tarqalgan va umumiy hisoblangan mezonlardan biri – populyatsiyada uchraydigan chastotalarni hisoblash yordamida istalgan ko`rinish uchun me'yorni aniqlashga imkon beruvchi statistik mezon (usul) hisoblanadi. Matematik statistika nuqtai nazaridan tez-tez, ya'ni 50 foizdan kam bo`lmagan hollarda uchraydigan hamma narsa me'yoriydir. Me'yoriy taqsimot qonuniga muvofiq ravishda 2-3 foiz odamlar “me'yoriy”dan ikki tomon bo`yicha ko`pchilik muayyan bir sifat bo`yicha (intellekt, muloqotchanlik, hissiy turg'unlik) axloqning yaqqol buzilishiga, har ikki tomondan 20 foizi esa nisbatan katta bo`lmagan og`ishlarga ega. Shubhasiz, axloqning aniq shakli (masalan, chekish) me'yoriy qabul qilinishi mumkin, qachonki u ko`pchilik odamlarda uchrasa. haqiqatan, Sankt-Peterburgda chekishni og`ishgan xulqqa tegishli dyeyish o`rinsiz bo`lard, sababi katta yoshli aholi o`rtasida chekuvchilar chekmaydiganlarga nisbatan ehtimol ko`proqdir.

Psixopatologik mezonlardan tibbiyotda foydalaniladi. Uni shaxsning og`ishgan xulqi va boshqa sohalarda qo`llashga qiziqtiradigan narsa mavjud. Ehtimol, bu deviant xulq tadqiqotlarining an'anaviy ravishda klinik sharoitlarda olib borilishi bilan bog`liqdir, medikamentoz terapiya esa bunday hollarda keng tarqalgan edi.

Psixopatologik mezon nuqtai nazaridan barcha axloqiy ko`rinishlarni ikkiga: “sog`liq – kasallik” ma'nosida me'yoriy va patologikka ajratish mumkin. Butunjahon sog`liqni saqlash tashkilotining nizomida sog`liq “kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo`qligi sifatidagina emas, balki to`liq jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy farovonlik holati” sifatida ta'riflanadi. Kasallik – “organizmning tuzilmasi va funktsiyasidagi zararlar uning to`ldiruvchi-moslashuvchi mexanizmlarida sifatli-o`ziga xos shaklida reaktiv mobillashuv davrida ichki va tashqi omillar ta'siri ostida o`z oqimida buzilgan

hayot; kasallik ko`pincha bemor hayotiy faoliyatida ozodlikning cheklanishi va muhitga moslashuvning umuman yoki qisman susayishi bilan xarakterlanadi”. Bunda patologiya – tibbiy me'yorlar mazmunida “me'yordan har qanday og'ishdir”. Yoki boshqacha aytganda “bu aniq nozologik birliklarning umumiy nomi”, ya'ni kasallik va uning belgilari tasnifida sanab o`tilgan hollardan biriga mos tushadi.

Sanab o`tilgan shakllar muammoning xarakteri bilan uyg'unlashgan murakkabliklar va tashhisiy belgilarning noaniqligi bilan xarakterlanadi. Masalan, “xarakter aktsentuatsiyasi – bu uning me'yorida boshqalarga nisbatan yaxshi va hatto ko`tarinki mustahkamlikda psixogen ta'sirlarning muayyan turiga munosabatda tanlangan zaiflik ma'lum bo`ladigan alohida chiziqlari o`ta kuchaytirilgan oxirgi variant. Ma'lumki, qator hollarda aktsentuatsiya qonunga qarshi harakat, suitsidal axloq, giyohvand moddalarni iste'mol qilish kabi og'ishgan xulq bilan uyg'unlashadi. Ayni damda aktsentuatsiyalangan xarakterli ko`pchilik odamlarning axloqi og'ishgan hisoblanmaydi. K.Leongardning fikriga ko`ra, rivojlangan davlatlarda aholining 50 foizi aktsentuatsiyali shaxsga taalluqlidir. Bunda ularning ko`pchilik qismi me'yoriy axloqni namoyish qiladi va hatto jamiyat oldida alohida xizmatlarga ega.

Jamiyatning o`zi o`zgarasa, unda amal qilayotgan ijtimoiy me'yorlar ham o`zgaradi. Ijtimoiy-me'yoriy mezon nuqtai nazaridan axloq me'yoriyligining yuetakchi ko`rsatkichi shaxsning ijtimoiy moslashganlik darajasi hisoblanadi. Bunda me'yordagi, muvaffaqiyatli moslashuv qadriyatlararo, individning xususiyatlari va uni o`rab turgan ijtimoiy muhitdagi talablar, qoidalarning maqbul muvozanati bilan xarakterlanadi. Shubhasiz, ijtimoiy talablarni yaqqol inkor etish kabi individuallikni barobarlash, masalan, konformizm shaklida – shaxs manfaatlarini muhit bosimiga to`liq bo`yso`ndirish ham birdek muammo hisoblanadi. Tegishlicha, moslashmaganlik – bu shaxsiy ahamiyatli bo`lgani kabi muhit talablarini qabul qilish va bajarishga shuningdek, o`z individualligini aniq ijtimoiy sharoitlarda ro`yobga chiqarish sust layoqat holati.

Moslashmaganlikning ijtimoiy va individual ko`rinishlarini ajratish mumkin. Moslashmaganlikning ijtimoiy ko`rinishlari quyidagilar hisoblanadi:

- past o`zlashtirish, o`z mehnati bilan mablag' ishlab topishga layoqatsizlik
- hayotiy muhim sohalarda surunkali yoki yaqqol ifodalangan omadsizlik (oilada, ishda, shaxslararo munosabatlarda, sog'liqda;
- qonun bilan nizolar;
- yakkalanib qolish.

Moslashmaganlikning individual ko`rinishlari sifatida quyidagilarni ko`rib chiqish mumkin:

- ijtimoiy talablarga munosabati yuzasidan salbiy ichki tartib (ular bilan kelishmaslik, tushunmaslik, norozilik, qarshi harakat);

- o`zining mas'uliyatdan qochishga intilishida atrofdagilarga ko`tarinki e'tiroz bildirish, egotsentrizm;
- surunkali hissiy noqulayliq
- o`z-o`zini boshqarishning besamarligi;
- janjalkashlik va kommunikativ ko`nikmalarning zaifligi;
- reallikni kognitiv buzib ko`rsatish.

Odam turlicha tuyg`ularni – engil xavotir va o`ziga ishonchsizlikdan tortib, chidab bo`lmas darajadagi nochorlik, qo`rquv, umidsizlik jazavalarigacha boshidan kechirishi mumkin. Bunda shaxsning real ijtimoiy maqomi va uning individual ongi o`rtasida bo`linishi yuzaga kelishi mumkin.

So`nggi mezon – individual-psixologik mezon har bir shaxs, uning individualligining o`sib boruvchi barcha qadriyatlarini aks ettiradi.

Ushbu mezonga muvofiq insonga zamonaviy talablar ijtimoiy farmoyishlarni bajarishga uning qobiliyatini cheklamaydi, biroq shaxsning o`z-o`zini anglashi va o`ziga xosligini ham ko`zda tutadi. Shu bilan bog`liq ravishda bizning zamonda shaxsning asos soluvchi sifatlari deb quyidagilarni aytish mumkin: tashqi olam va o`ziga nisbatan uning ichki pozitsiyasi, qaror qabul qilish va tanlash layoqati, shuningdek, shaxsiy axloqiga mas'uliyati. Ijtimoiy borliqda o`z-o`zini aniqlash va shaxsiy potentsialning o`z-o`zini ro`yobga chiqarishi unda individual rivojlanishning yetakchi vazifasi deb tan olinadi.

O`rganilayotgan tushunchaning yaqqol ko`rinib turgan murakkabligiga hammadan avval uning fanlararo xarakteri sababdir. Hozirgi vaqtda atamadan ikki asosiy mazmunda foydalaniladi. Deviant axloq “rasman o`rnatilgan yoki haqiqatda ushbu jamiyatda yuzaga kelgan me'yorlarga mos kelmaydigan muomala, inson harakati” ma'nosida psixologiya, pedagogika va psixiatriyaning predmeti sifatida yuzaga chiqadi. “Inson faoliyatining ommaviy va mustahkam shakllariga nisbatan ifodalanuvchi va rasman o`rnatilgan yoki ushbu jamiyatda haqiqatda mavjud bo`lgan me'yorlar va umidlarga mos tushuvchi ijtimoiy ko`rinish” ma'nosida u sotsiologiya, huquq, ijtimoiy psixologiyaning predmeti hisoblanadi.

Shaxsning og`ishgan xulqining shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiqki, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida yordam bersin.

1. Shaxsning og`ishgan xulqi – bu umumqabul qilingan yoki rasman o`rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, an'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi.

2. Shaxs va deviant axloq, uning namoyon bo`lishi boshqa odamlar tomonidan salbiy baholanadi. Salbiy baho jamoatchilik muhokamasi yoki ijtimoiy sanksiya, shu jumladan, jinoiy jazo shakliga ega bo`lishi mumkin. Dastavval, sanksiyalar istalmagan

axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Biroq boshqa tomondan ular shaxs stigmatizatsiyasi – unga tamg'a bosish kabi salbiy ko'rinishga olib keladi. Masalan, jazo muddatini o'tab, "me'yoriy" hayotga qaytgan odamning moslashuvdagi qiyinchiliklari yaxshi ma'lum.

3. Og'ishgan xulqning xususiyatlari shaxsning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu mavjud tartibning noturg'unligi, ma'naviy va moddiy zarar keltirish, jismoniy zo'rlik va dard-alam yetkazish, sog'ligining yomonlashishi bo'lishi mumkin.

4. Ko'rib chiqilayotgan axloqni muhim takrorlanuvchi (ko'p marotaba yoki uzoq muddatli) deb xarakterlash mumkin. Agar etti yoshli bola ota-onasidan so'ramay shirinliklar uchun uncha katta bo'lmagan mablag'ni olgan bo'lsa, kelgusida ijtimoiy tartibni buzmasa, ushbu axloqni og'ishgan sifatida ta'riflash odobdan bo'lmaydi.

5. Axloqni og'ishgan deb kvalifikatsiya qilish uchun u shaxsning umumiy yo'nalganligi bilan muvofiqlashishi zarur. Bunda axloq nostandart vaziyatlar oqibati (masalan, jarohatdan keyingi sindrom doirasidagi axloq), krizisli vaziyat oqibati (masalan, yaqin odamining o'limi tufayli birinchi oy davomidagi qayg'u reaksiyasi) yoki o'z-o'zini muqofazalash oqibati (masalan, hayot uchun real xavfning mavjudligida) bo'lmasligi lozim.

6. Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri u tibbiy me'yorlar chegarasida ko'rib chiqiladi. U garchi patologik holat bilan uyg'unlashsa-da, psixik kasalliklar yoki patologik holat bilan tenglashtirilmaligi darkor.

7. Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri u ijtimoiy moslashmaganlikning turlicha ko'rinishlari bilan birga boradi. Ushbu axloq kasallik yoki o'limga olib kelishi shart emas, biroq u tabiiy so'ratda ijtimoiy moslashmaganlik holatini uyg'otadi yoki kuchaytiradi. Moslashmaganlik holati, o'z navbatida, shaxsning og'ishgan xulqini mustaqil sababi bo'lishi mumkin.

8. Og'ishgan xulqning oxirgi belgisi sifatida uning ifodalangan individual va yosh-jinsiy o'ziga xosligini ta'kidlash mumkin. Og'ishgan xulq dastavval, shaxsning jamiyatda tashqi mavjudligini aks ettiradi. U "ichki" jihatdan o'ta turli-tuman bo'lishi mumkin. Deviant axloqning bir xil turlari har xil odamlarda turli yoshda turlicha ko'zga tashlanadi.

Shuni ta'kidlash zarurki, "og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin, qat'iy ma'noda esa – 9 yoshdan keyin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'sa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Barcha yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, og`ishgan (deviant) xulqqa quyidagicha ta'rif berish mumkin – bu shaxsning birmuncha muhim ijtimoiy me'yorlardan og`uvchi, jamiyat yoki uning o`ziga real zarar yetkazuvchi, shuningdek, uning ijtimoiy moslashmaganligi bilan birga boruvchi turg'un axloqi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. N.G'.Komilova Xulqi og`ishgan yoshlar psixologiyasi – T.: TDPU 2014
2. Август Айхорн Трудный подросток – М.: СПб 2001
3. Л.М.Семенюк Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции - М.: Речь 1998
4. M.Otajonov, D.A.Salieva Xulqi og`ishgan bolalar psixologiyasi.2020
5. Mirvaliyeva, M. (2022). OILADAGI SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA SHAXS AGRESSIVLIGI MUAMMOSI. FRANCE International Scientific-Online Conference.: <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.651889>
6. Badritdinova, M. B., & G'aniyeva, N. O. (2022). O`SMIRLIK DAVRIDA IJTIMOY QO`RQUV HOLATLARINING PSIXOPROFILAKTIKASI VA PSIXOKORREKSIYASI. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture*, 2(2), 307-309.